

DEZVOLTAREA ARHITECTURII ÎN PERIOADA DE DOMNIE A BINECREDINCIOSULUI VOIEVOD ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT

GEORGE ROCA

E-mail: georgeroca@rexlibris.net

Abstract: După o domnie de 47 de ani, 2 luni și trei săptămâni, Ștefan cel Mare, cel mai eminent conducător al Moldovei se stinge din viață la data de 2 iulie 1504. Acesta, pe lângă mărețele sale fapte războinice care au dus la consolidarea statului pe care îl conducea, a încurajat dezvoltarea culturii, a artelor, a arhitecturii, devenind ctitor a peste 44 de lăcașuri de cult, fiind întrecut doar de Neagoe Basarab (46), după cum ne informează cronicarul Grigore Ureche. A mai construit cetăți, fortificații de apărare, case domnești și a făcut importante donații unor lăcașe de cult din afara perimetrului național. A contribuit la emanciparea condițiilor de trai a supușilor săi, câștigând respectul și iubirea acestora.

Cuvinte cheie: Ștefan cel Mare, Moldova, ctitor, arhitectură.

1. INTRODUCERE

Ștefan cel Mare a ajuns la conducerea Moldovei la data de 14 aprilie 1457, într-o perioadă destul de tulbură, în urma înlăturării de la domnie a lui Petru Aron, cel care închinase țara cötropitorilor turci prin acceptarea plății tributului către Poartă. Integritatea și supraviețuirea țării era amenințată atât pe plan intern, prin dezbinările și rivalitățile marii boierimi, cât și pe plan extern prin lupta impusă de puterile vecine - Polonia, Ungaria și Sublima Poarta - pentru dominație asupra Moldovei și stăpânirii zonei Mării Negre. De asemenea trebuiau stopate incursiunile popoarelor barbare, venite din est, care amenințau tot mai des stabilitatea țării.

Binecredinciosul voievod Ștefan cel Mare și Sfânt

Moldova, pentru a fi recunoscută și aliniată celelalte țări civilizate ale Europei, trebuia să dovedească că este în stare să își consolideze poziția ca stat, să își păstreze independența și să se integreze în sistemul valorilor europene. Pentru noul domn, devenea imperios, să-și concentreze atenția asupra unor obiective precum, modernizarea și învigorarea țării, crearea unei armate puternice, dezvoltarea economiei, a comerțului, îmbunătățirea relațiilor diplomatice și construirea unor alianțe durabile cu cât mai multe state. De asemenea, voievodul Ștefan cel Mare, a pus un accent deosebit pe dezvoltarea culturii, arhitecturii și artelor (încurajând în special pictura religioasă). Istoriografia a deținut un rol important, în acea vreme fiind scrise importante istorii ale Moldovei (Cronicile de la Putna și Bistrița).

Dezvoltarea arhitecturii a luat un avânt extraordinar, datorită faptului că se cerea o schimbare în arhitectura tradițională care nu mai satisfacea cerințele epocii. Până atunci, aceasta era bazată pe folosirea lemnului și a pietrei ca materiale de construcții. Modernizarea a oferit tehnici și materiale noi, cu o durabilitate mai mare în timp și cu o ornamentație mai plăcută ochiului. De aceea unele construcții din acea vreme au ajuns să dăinuie până în zilele noastre și să devină elemente de istorie vie, mândria patrimoniului național românesc, multe dintre acestea figurând pe lista obiectivelor protejate de UNESCO.

2. ARHITECTURA EPOCII ȘTEFANIENE

Referindu-mă la acel mult discutat stil al *epocii ștefaniene*[1], impus de marele ctitor construcțiilor din perioada domniei sale, putem observa că acesta este un stil specific local, integrat cu subtilitate în arhitectura acelei epocii de medievalitate târzie. Cu toate că mă consider un novice în domeniul arhitecturii, aș îndrăzni să numesc arhitectura moldovenească din perioada de domnie a lui Ștefan cel Mare, „arhitectură ștefaniene”, în

loc de „arhitectura epocii ștefanieni”. Aș face acest lucru nu numai pentru a aduce un omagiu marelui voievod, ci și pentru a sublinia importanța acestuia în istoria arhitecturii românești.

Pe parcursul timpului, creația arhitecturală a acelor locuri a fost insuficient de cunoscută marelui public consumator de istorie și de frumos. În ultimele două decenii, însă, s-a pus un accent mai mare pe prezentarea și integrarea acestora în tezaurul mondial al monumentelor de valoare artistică unică. Această epocă dezvăluie celui care o cercetează, diferitele sale aspecte de o impresionantă valoare. Este o epocă de modernizare locală, de febrile căutări inovatoare, de integrare în tradiția și civilizația evului mediu, o epocă în care își fac apariția noi forme, trăsături stilistice și experiențe constructive nemăintâlnite până atunci pe acele meleaguri.

Activitatea ctitoricească se afirmă cu precădere printr-un stil în care elementele arhitecturale de influență străină se îmbină cu tradiția autohtonă, rezultând creații de o estetică deosebită. Aceste elemente au menirea de a fi ligamente între aceasta și arhitectura bizantin-orientală sau cea occidentală, aducându-și aportul chiar și până în zilele noastre, la promovarea imaginii țării și integrarea acesteia în rândul țărilor civilizate cu bogată tradiție istorică.

Arhitectura epocii ștefanieni poate fi așezată la loc de cinste alături de alte realizări ale marelui domnitor precum: emanciparea statului moldovenesc, păstrarea independenței față de turci și câștigarea respectului conducătorilor altor state. Aceste fapte au creat o mai mare stabilitate politică, economică și au dus la dezvoltarea culturii, artelor și a înfloririi civilizației pe acele meleaguri. Nu este de mirare că însuși personalități de seamă ale acelor vremuri l-au admirat și i-au spus cuvinte de laudă, precum Papa Sixtus al IV-lea, care i-a dat titlul de: „*Atlet a lui Cristos*” [2]. Toate acestea au dus la obținerea unor legături puternice, atât cu vecinii cât și cu țări europene mai îndepărtate geografic, având ca rezultat încheierea a unor bune relații diplomatice, de prietenie sau chiar alianțe.

3. CTITORIILE

Majoritatea edificiilor construite în acele vremuri se caracterizează printr-o arhitectură de model popular românesc combinat cu elemente decorative de factură gotică și bizantină. Marele număr de monumente ridicate, cât și complexitatea problemelor tehnice și plastice cu care s-au confruntat constructorii acelor vremi, au făcut să prevaleze priceperea acestora în crearea unui stil propriu, unic, nu numai a acelei zone geografice ci și a acelei perioade de timp. Un exemplu concludent poate fi biserica “Sfântul Gheorghe” de la Voroneț, care prin stilul, frumusețea și unicitatea sa, încântă privirea. Atunci când a fost descoperită de iubitorii de frumos din occident, pe bună dreptate, a fost numită de aceștia laudativ, „Capela Sixtină a estului” [3].

În perioada de timp a epocii analizate în această lucrare se disting trei segmente ctitoricești bineconturate. Acestea sunt:

- construcții de apărare (cetăți, turnuri de veghe, etc.)
- construcții religioase (biserici, mănăstiri)
- construcții rezidențiale (case domnești, conace, etc.)

3.1. CONSTRUCȚII DE APĂRARE

Țara Moldovei a fost întemeiată pe la mijlocul secolului al XIV-lea, prin încheierea unei comuniuni între diferitele grupări de aceeași etnie, stabilite în aceeași zonă geografică, unite prin legături de neam, limbă sau credință. Atât moldovenii din Țara de Sus, cât și maramureșenii lui Dragoș-Vodă (stabiliți pe văile râurilor Siret, Bahlui, Suceava, Moldova, etc.) organizați în mici cnezate, aveau deseori de furcă cu cei care încercau să le cotopească pământurile. Acești năvălitori veniți din est, precum tătarii din Hoarda de Aur, treceau râul Nistru și produceau mari pagube locuitorilor, pustiuind satele și înrobind populația. Pentru a face față acestor invazii, era absolut necesar o unitate a acestor mici formațiuni statale și dezvoltarea unei strategii comune de apărare.

Încă din vremea lui Petru Mușat (1374-1391) au fost puse bazele unui sistem defensiv bine organizat, constând din cetăți solide, construite din piatră. Exemple concludente de acest fel de construcții sunt cetățile: Neamț, Suceava, Țețina. Acestea aveau forma unui patruleter, având în colțuri turnuri de observație și atac, după modelul cetăților baltice, a căror influențe au ajuns în Moldova prin relațiile acesteia cu Marele Cnezat al Lituaniei[4].

Printre primele obiective importante cu care s-a confruntat voievodul Ștefan cel Mare, încă de la începutul domniei sale, au fost acelea de a consolida și moderniza apărarea țării. Se cerea neapărat, crearea unui sistem de amenajări cât mai perfecționat, pentru a putea face față tehnicii militare folosită de inamici. În acest sens, s-a pus, în primul rând, un mare accent pe îmbunătățirea și dezvoltarea sistemului defensiv al frontierei de răsărit, cu precădere a cetăților de pe Nistru, Cetatea Albă (portul Moldovei la mare), Hotin, Soroca, Tighina, pentru a stăvili expansiunile străine, în special a tătarilor. De asemenea, s-a pus un accent deosebit pe construirea sau refacerea unor cetăți sau curți fortificate din interiorul țării precum: Bacău, Baia, Chilia (aceasta a fost reconstruită integral de Ștefan, în 1479, folosindu-se peste 800 de zidari și 17 000 de ajutoare), Cotnari, Crăciuna (fortificată în 1482 cu scopul asigurării unui avanpost împotriva turcilor), Hârlău, Iași, Neamț (înălțând zidurile de piatră la peste 20 de metri), Orhei, Roman, Siret, Suceava, Țețina, Vaslui, etc.

3.2. CONSTRUCȚII RELIGIOASE

Cele mai de seama ctitorii din timpul domniei lui Ștefan cel Mare au fost cele de lăcașuri sfinte. La

început, domnitorul, a avut grijă să refacă principalele mănăstiri ridicate de înaintașii săi în scaun: Bistrița, Bohotin, Chiprieni, Dobrovăț, Humor, Moldovița, Neamț, Probota și altele, ridicându-le construcții noi și oferindu-le danii în sume de bani, moșii, mori, iazuri de pește, prisăci etc.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea s-au construit peste 44 de lăcașuri noi de închinare, precum mănăstiri, biserici și schituri, majoritate după fiecare victorie câștigată împotriva turcilor. Dintre cele mai renumite se pot menționa cele din așezările: Arbore, Bacău, Baia (*Sfântul Gheorghe*, numită și Biserica Albă, ridicată după înfrângerea lui Matei Corvin), Bădeuți (distrușă de armata austro-ungară în 1917), Bălinești, Borzești (*Adormirea Maicii Domnului* – din satul unde se zice că ar fi copilărit domnitorul), Botoșani, Chilia, Dorohoi, Huși (*Sfinții Apostoli Petru și Pavel*, rezidită în secolul al XVII), Iași, Hârlău, Milișăuți, Pătrăuți (lângă Suceava), Piatra Neamț, Pângărați, Popăuți, Putna (unde se află moaștele domnitorului), Rădăuți, Războieni, Reuseni (*Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul*, jud. Suceava, pe locul unde a fost ucis tatăl său), Siret, Suceava, Tazlău (de lângă Buhuși), Vaslui, Volovăț, Voroneț (biserica *Sfântul Gheorghe*, a fost construită pe locul fostului schit al călugărului Daniil Sihastru) și multe altele.

Ctitoriile religioase ale domnitorului Ștefan cel Mare, din afara perimetrului național moldovenesc, au devenit adevărate simboluri de unitate națională a acelor vremuri. În Țara Românească, a construit o biserică la Râmnicu Sărat (*Hramul Sfintei Parascheva*) și alte două în Transilvania, la Feleac (Cluj) și Vad (pe râul Someș), care au devenit și scaune vlădicești. Demn de remarcat este faptul că domnul moldovean a ajutat la refacerea a mai multor așezăminte bisericesti aflate sub dominație turcească, un exemplu fiind reconstrucția mănăstirii Zografu de la Muntele Athos. Altor *mănăstiri atonite*[5], precum Vatoped, Grigoriu, Sf. Pavel și Costamonid le-a oferit ajutoare substanțiale în bani.

Mănăstirile moldovenești erau situate pe domenii vaste care conțineau în afara de pământul arabil, livezi, pășuni, păduri, vii și sate. Acestea mai pot fi întâlnite sub denumirea de *lavre*[6], denumire preluată de la mănăstirile de mari dimensiuni, apărute mai întâi în Egipt, iar mai apoi în Grecia și Rusia. O lavră împreună cu chiliile călugărilor care oficiau în cadrul său, formeau o mică așezare rurală.

Datorită expansiunii otomane și a dușmanilor veniți din est, acestea erau construite precum alte complexe monastice din toate țările balcanice, sub forma unor ansambluri fortificate, după modelul celor de la centrul monastic ortodox de la Muntele Athos. Marea majoritate a mănăstirilor, dispuneau de propriul sistem de apărare, fiind înconjurată de ziduri groase de piatră sau cărămidă. În mijlocul îngrăditurii era situată biserica, iar pe lângă ziduri (în interior) erau dispuse chiliile călugărilor, depozite, magazii, case de oaspeți și locuri de refugiu (adăpostiri) pentru cei din afară în cazul când aceștia ar fi fost amenințați de primejdii. În Moldova, cetățile mănăstirești de zid, sunt înregistrate documentar și arheologic abia în ultima perioadă a veacului al XV-lea, începând cu 1481, data fortificării Mănăstirii Putna[7].

Bisericile moldovenești diferă de cele din Europa de vest datorită faptului că au mai puține ferestre și metereze, iar influențele stilului gotic sunt evidente doar la forma ușilor și ferestrelor. Datorită pictării pereților interiori și exteriori, acestea se aseamănă foarte mult cu biserici medievale bizantine întâlnite în Grecia, Serbia sau Bulgaria, iar din punct de vedere arhitectural, majoritatea acestor construcții dețin o formă trifoidală (*triconc*), specifică și stilului moldovenesc medieval. Aceste edificii se caracterizează prin armonie și eleganță în proporții, prin grațioasele turle construite pe naos sau pe pronaos, prin acoperișuri compartimentate, prin sistemul de boltire cu *arce piezișe* (cunoscut sub denumirea de *bolți moldovenești*), și prin folosirea unor sisteme de ornamentare ale fațadelor cu arcarturi suprapuse și frize compuse din discuri sau butoane de ceramică smălțuită.

În arhitectura creștină, sunt folosite foarte des formele trifoidale, atât la desenul bazei lăcașului de închinăciune (plan triconc), cât și la cel al altarelor și a arcelor trilobate. Simbolizând crucea și *Trinitatea*[8], acest stil, care amintește de eleganța frunzei de trifoi, se zice că își trage originea tot de la Muntele Athos, a penetrat în Moldova prin Serbia și Țara Românească, fără să fie însă, întâlnit prea frecvent în alte părți ale Greciei. Bisericile construite de Ștefan cel Mare, urmează reguli structurale clasice, având suprafațele împărțite în secțiuni bine definite:

Advonul (exonartex), sau pridvorul, este spațiul care precede pronaosul, având caracter introductiv. La început acesta era construit sub forma deschisă, delimitat uneori doar de o balustradă (Biserica Curții, Bălinești, ctitorită de logofătul Tăutu în 1493), sau de arcade susținute de stâlpi lemn sau piatră, care mai târziu a luat forma unei încăperi închise, prevăzută cu ferestre.

Primul pridvor închis din Moldova a fost construit la biserica mănăstirii Putna.

Pronaosul (nartex), sau vestibulul, definește intrarea. Conform regulilor creștine, este situat în partea de vest a clădirii, având forma unei sălițe - vestibul. Până în secolul al XVI-lea, acesta era separat de sala mare a bisericii, printr-un perete plin, străpuns de o ușă.

Naosul (nava), este încăperea principală. Acesta se evidențiază deseori, printr-o boltire cu arce frânte sau diagonale (*piezișe*, apărute în Moldova la 1487). Este compus dintr-o sală având o suprafață plană (atribuită credincioșilor în timpul slujbei) și o parte mai ridicată numită *soliu*. Pe lângă pereți sunt situate *stranele*, unde stau cântăreții în timpul slujbei. *Amvonul* (mica tribună destinată preoților în timpul predicii) fiind o caracteristică a catolicismului, a apărut la bisericile moldovenești, mult mai târziu decât la cele din Transilvania.

Foarte frecvent, în perimetrul dintre naos și pronaos se poate întâlni o mică încăpere boltită numită *gropniță* (camera mormintelor) în care este situat mormântul ctitorului și a familiei acestuia. Cel mai important monument funerar moldovenesc de stil gotic (înscris pe lista patrimoniului internațional) este cel al părcălabului Luca Arbore, din biserica „Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul” din comuna Arbore, județul Suceava. Desigur, mormântul domnitorului Ștefan cel Mare, aflat la Putna este apreciat la aceeași valoare. Ambele morminte se aseamănă, fiind așezate sub un *arcosoliu* (o nișă arcată adâncită în grosimea zidului). Prima *gropniță* este atestată în 1466, la biserica mănăstirii Putna. Deseori, în zidul adiacent sarcofagului vom observa o scara în spirală care urca la *bașcă* (tainiță), o încăpere secretă, de mici dimensiuni, destinată păstrării unor valori sau folosită ca refugiu în caz de asediu.

Altarul este orientat spre răsărit, făcând parte opusă cu pronaosul. Este partea cea mai sacră a bisericii, locul în care preotul săvârșește pe Sfânta Masă, misterele Liturghiei și în primul rând Sfânta Taină a Euharistiei. La început, *absida principală* (spațiul altarului), a fost despărțită de naos printr-o balustradă scundă numită *cancel* (cancellum), preluată de la basilicile antice, care apoi a fost înlocuită cu *tâmpla* (templon), o despărțitură făcută din stâlpi sau coloane, între care se puneau draperii. Acest fel de despărțire a fost folosit în bisericile moldovenești până prin secolul al XV-lea, când a fost înlocuită cu *iconostasul*, apărut ca o manifestare estetică a despărțirii și preluat datorită influențelor bisericii ruse. Acesta este reprezentat sub forma unui perete din lemn sculptat, pe care sunt dispuse după un anumit canon, icoanele. Iconostasul este străbătut de trei uși, una mai mare pe mijloc, numită „*ușa împărătescă*”, bogat ornamentată, destinată în exclusivitate preoților, și două uși laterale, „*ușile îngerești*”, mai înguste, pentru diaconi.

Frumusețea și unicitatea elementelor arhitectonice ale bisericilor moldovenești construite în perioada de domnie a lui Ștefan cel Mare, împreună cu picturile

murale, cu icoanele, cu bogatele decorațiuni, cu odoarele pe care le posedau, au dat acestor lăcașuri de cult o valoare deosebită, inestimabilă, devenind mândria poporului român și o parte importantă a bogăției patrimoniale și spirituale a acestuia.

Este demn de menționat faptul că multe dintre bisericile și mănăstirile construite în acele vremuri, precum Bistrița, Dobrovăț, Neamț, Putna, Voroneț și altele s-au păstrat în bună condiție până în zilele noastre, spre bucuria și folosința urmașilor. Marea majoritate a acestora au devenind locuri sfinte de închinăciune și de pelerinaj ale creștinilor ortodocși autohtoni și bineînțeles importante obiective turistice.

3.3. CONSTRUCȚII REZIDENȚIALE

În perioada dezvoltării arhitecturii ștefanieni, alături de construcțiile de apărare și cele religioase, un rol important l-au avut construcțiile rezidențiale. Acestea se compuneau din curți și palate domnești, reședințe nobiliare (atât cele aflate în cetățile-orașe cât și cele situate în mediul rural unde aceștia dețineau moșii), case domnești și egumenești construite în cadrul imprejmuirilor mănăstirești, conace și clădiri din perimetrul urban aparținând patriciatului orășenesc, oștenilor de frunte, dregătorilor și meseriașilor.

Se știe, deasemenea, că în epoca ștefaniană în interiorul țării au fost refăcute și modernizate vechile curți fortificate de la Bacău, Cotnari, Hârlău, Iași, Piatra Neamț, Roman, Suceava, precum și feudele domnitorului din Transilvania, Cetatea de Baltă (județul Alba) și Ciceu (județul Bistrița-Năsăud), primite în dar de la Matei Corvin.

Zonele care cuprindeau satele dispuse în împrejurimile unei cetăți se numeau *ocoale*[9]. Pe teritoriul dintre Nistru și Carpați, Ștefan cel Mare a pus bazele unei rețele întinse de ocoale. Satele se supuneau regulilor de organizare dictate de cetatea de care aparțineau. Acest fapt a influențat în mod pozitiv organizarea administrativă, sistematizarea și arhitectura mediului rural, un exemplu fiind beneficiile pe care le aveau satele prin cunoștințele obținute dela cetățile, mănăstirile și conacele boierești din perimetrul cărora făceau parte.

Cercetările arheologice referitoare la construcțiile rezidențiale din această perioadă, atestă faptul că majoritatea acestora nu au dăinuit peste ani, unele fiind afectate de calamitățile vremii sau distruse de invadatori, iar altele reconstruite, relocate sau modernizate parțial sau total.

Cronicile vremii păstrează puține informații referitoare la aceste tipuri de construcții, datorită cărui fapt nu ne putem face o imagine întrutotul a felului cum arătau. Există totuși câteva mărturii, precum, vestitele case domnești ale lui Ștefan, de lângă biserica "Sfântul Gheorghe" din Hârlău, ruinele curții feudale de la Reuseni sau faimoasa cramă a domnitorului, de la Cotnari (loc unde acesta trăgea din când în când să închine un pahar de vin în cinstea victoriilor de pe câmpul de luptă).

Pentru a ne face o imagine asupra arhitecturii construcțiilor rezidențiale, încercând să aplicăm o metodă comparativă, ne vom da seama că acestea urmau principiile de construcție a marilor cetăți și mănăstiri, având același caracter defensiv, fiind dotate ca și acestea, cu porți solide și cu ziduri groase, specifice acelor timpuri istorice.

4. CONCLUZII

Ștefan cel Mare a impresionat nu numai oamenii din perioada domniei sale, ci și pe cei care i-au urmat până în zilele noastre. Cronicarul polonez Dlugosz îl elogia prin cuvintele: „*O, bărbat demn de admirat, întru nimic mai prejos ducilor eroici pe care îi admirăm, care cel dintâi dintre principii lumii a repurtat în zilele noastre o victorie atât de strălucită împotriva turcilor. După părerea mea, el este cel mai vrednic să i se încredințeze conducerea și stăpânirea lumii și mai ales funcția de comandant și conducător contra turcilor, cu sfatul comun, înțelegerea și hotărârea creștinilor, pe când ceilalți regi și principii creștini trândăvesc în lene, în desfătări și lupte civile*”[10].

Analizând dezvoltarea arhitecturii în epoca ștefaniană, ne dăm seama că în această perioadă au fost folosite, pe lângă forme stilistice autohtone, și idei novatoare importate din arhitectura baltică, rusească, bizantină și occidentală. Acești factori, având în compoziție tradiție, influențe și inovație, au dus la crearea unui stil propriu moldovenesc, fapt care a reprezentat un moment de răscruce în consolidarea

fenomenului arhitectural românesc. De aceea, multi cercetători de prestigiu, din țară și din străinătate, au un interes deosebit în studierea acestor monumente, exprimându-și admirația față de cel care le-a construit.

După părerea mea, Ștefan cel Mare a fost, cel mai prodigios ctitor din istoria poporului român. Cu sprijinul și cheltuiala faimosului domnitor s-au materializat forme artistice majore, precum pictura, sculptura monumentală și bineînțeles arhitectura, care împreună cu consolidarea relațiilor diplomatice cu alte state și cu succesul în războaiele duse pentru păstrarea independenței naționale, i-au creat acestuia o aureolă de sfânt, o bună faimă, recunoscută însăși dușmanilor săi, cărora le-a câștigat nu numai teama, ci și respectul și admirația, înscriind astfel, una dintre cele mai strălucite perioade de glorie din istoria țării noastre.

GR
Sydney, Australia

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- [1] "Epoca ștefaniană", după cum o numește în scrierile sale academicianul Răzvan Theodorescu
- [2] **Bulei, I.**, *Scurtă istorie a românilor*, Editura Meronia, București, 1996, p.42
- [3] **Rivier, S.**, *The history and art of the Northern Moldavian monasteries in Romania*, Emisiunea "Global Village", SBS Television, Australia, 07 iunie 2004
- [4] **Drăguț, V.**, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească, (Arhitectură)*, Editura Vremea, București, 2000, p.44
- [5] **Păcurariu, M.**, *Sfinții daco-romani și români*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1994, p.131
- [6] **Manea, M.**, *Mic dicționar de termeni istorici*, Editura All Educational, București, 1999, p.149
- [7] **Moiescu, C.**, *Arhitectura epocii lui Matei Basarab*, Vol.I, Editura Meridiane, București, 2002, p.19
- [8] **Chevalier, J., Gheerbrant, A.**, *Dicționar de simboluri*, Vol.3(P-Z), Editura Artemis, București, 1995, p.367
- [9] **Manea, M.**, Op.cit., p.183
- [10] **Păcurariu, M.**, Op.cit., p.127

BIBLIOGRAFIE

BULEI, Ion, *Scurtă istorie a românilor*, Editura Meronia, București, 1996

CHEVALIER, Jean, GHEERBRANDT, Alain, *Dicționar de simboluri*, Trei volume,, Editura Artemis, București, 1995

CIOBANU, Radu, *Mic dicționar de cultură religioasă*, Editura Helicon, Timișoara, 1994

DRĂGUȚ Vasile, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, Ediția a II-a, Editura Vremea, București, 2000

GEORGESCU, Vlad, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, Ediția a III-a, Editura Humanitas, București, 1992

LĂZĂRESCU, Dan, A., *Imaginea poporului român în conștiința europeană*, Vol III, Editura Cogito, Oradea, 1995

LECCA, Octav-George, *Familii boierești române*, Editura Libra, Muzeul literaturii române, București, f.a.

MANEA, Mihai, *Mic dicționar de termeni istorici*, Editura All Educational, București, 1999

MOISESCU Cristian, *Arhitectura epocii lui Matei Basarab*, Vol.I, Editura Meridiane, București, 2002

PĂCURARIU Mircea, *Sfinții Daco-romani și români*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1994

ȘARAMBEI, Nicolae, RADEȘ, Corneliu, *The Illustrated History of the Romanians*, Foreign Languages Press Group, Romania, f.a.

VINTILĂ, Horia, *Dicționarul papilor*, Editura Saeculum I.O., București, 1999

<http://www.rotravel.com/romania/monasteries>

<http://www.geocities.com/paintedchurches>

<http://www.lclark.edu/~klaus/Monasteries.htm>